

**HASZONÁLLAT GÉNMENTÉSI PROGRAM NUKLEUSZ- VAGY MAGPOPULÁCIÓK
RENDSZERÉNEK KIALAKÍTÁSÁRA A KÁRPÁT-MEDENCÉBEN**

FARM ANIMAL GENE RESCUE PROGRAM FOR DEVELOPING THE SYSTEM OF NUKLEUS
POPULATIONS IN THE CARPATHIAN BASIN

**Projektjavaslat (szakmai összefoglaló)
2016. 02. 04.**

Összeállította:

Balog Péter
Barta Ildikó
Dobos Attila
Fügediné Berényi Ágnes
Gáll Levente
Koppány Gábor
Dr. Köbölkuti Loránd
Mayer Tamás
Nagyné Kovács Judit
Dr. Rákossy Zsigmond
Dr. Szalay István

Közreműködő szervezetek:

Haszonállat-génmegőrzési Központ
Nemzetstratégiai Kutatóintézet
Pilisi Parkerdő Zrt.
Magyar Kisállatnemesítők Génmegőrző Egyesülete

**GÖDÖLLŐ
CSÍKCSOBOTFALVA – CSÍKMADARAS – CSÍKPÁLFALVA – HOMORÓDALMÁS**

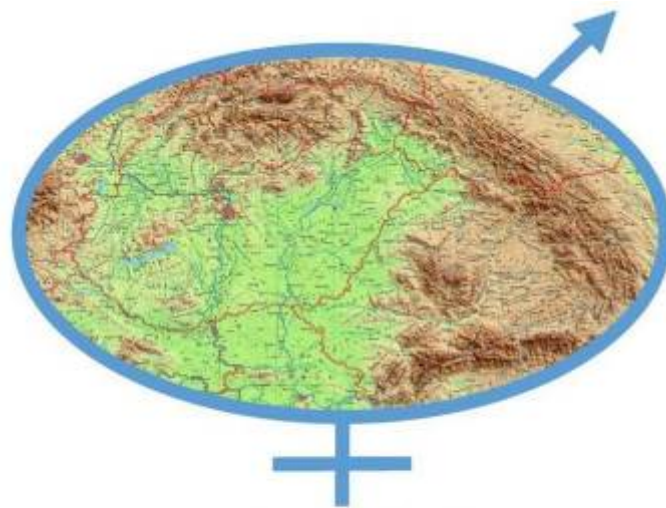
Vezetői összefoglaló

Mintegy 100 évvel ezelőtt bizonyos tájfajták és típusok nagy számban léteztek még a Kárpát-medencében, és ezek egy töredék része a vidéki élőhelyek és a falusi életmód gyökeres átalakulása ellenére a mai napig fennmaradt. A megmenthető és tenyésztésbe vonható egyedek összegyűjtése, nukleusz (génbanki, mag-) állományaik kialakítása és génmegőrzési programjuk kidolgozása azonnali cselekvést igényel ahhoz, hogy a tájfajták és a bennük élő különlegesen értékes tulajdonságok, a hozzájuk kapcsolható életmód és szokások ne tűnjenek el örökre, hiszen már ma is többnyire csak keverék (keresztezett) egyedek fordulnak elő az eldugott legelőkön és falusi portákon. A haszonállat-védelmi rendszer és az ehhez kapcsolódó, itt javasolt génmentési program célja a még megmenthető haszonállat-fajták és változatok nukleusz (mag) populációinak kialakítása a Kárpát-medencén belül, elsősorban a jelenlegi vagy egykori eredeti élőhelyen, másodsorban a Kárpát-medence más, a fajták tartására alkalmas területeken. Ezt a szándékot fogja egybe a **GÉNGYŰRŰ Génmentési Program**.

A *haszonállat-védelmi rendszer* célja a haszonállatok genetikai erőforrásának megőrzése, fenntartása, gyűjtése, védelme, nyilvántartása, és hasznosításának lehetővé tétele a genetikai sokféleség megőrzése érdekében. A haszonállat-géntartalékok védelmi rendszere alrendszerekből épül fel, melyek között szakmailag indokolt átjárhatóságot kell teremteni mindkét irányba: 1.) *Génbank (Gene bank)* a haszonállatok (fajok, fajták, változatok, egyedek) genetikai információs készletének *in vivo* és *in vitro* megőrzése; 2.) *Génvédelem (Gene protection)* a haszonállat fajták génbanki értékű állományainak fenntartása és szaporítása természetes, élő állapotban (*in vivo*, *in situ* módszerekkel); 3.) *Génmegőrzés (Gene conservation)* a megőrzött haszonállatok továbbszaporítása és hasznosítása a géntartalék-védelem alapvető szempontjainak figyelembevételével; 4.) *Génmentés (Gene rescue)* célja, hogy haszonállataink minden megőrzendő, értékes öröksége eredeti formájában, a teljes haszonállat-védelmi rendszer részeként megőrizhető legyen, és hosszú távon fennmaradjon.

A génmentés fenti rendszerét fogja össze a **GÉNGYŰRŰ Génmentési Program**, amely a résztvevők szándéka szerint a kiterjed a teljes Kárpát-medencére úgy, hogy egyidejűleg kialakítja a fajtavédelem teljes rendszerét is a génmentésbe vont tájfajtákra. Az *in vivo* (élő állapotban) történő *génbanki génmentés* javasolt módszere szerint a felderített és összegyűjtött, fajtaazonosnak minősülő egyedekből a Kárpát-medencén belül, az egykori eredeti élőhelyükön nukleusz (mag) tenyészeteket hozunk létre, a kontraszelekción elkerülése és a populáció mielőbbi és minél hatékonyabb felszaporítása érdekében (**KÜLSŐ GÉNGYŰRŰ: a kárpát-medencei nukleusz- vagy magpopulációk párhuzamos rendszere**). Az eredeti nukleusz (mag) populációk folyamatos fenntartása mellett, a fajták hasznosítási formájától és lehetőségeitől függően a génmegőrzési célú utódpopulációk a Kárpát-medence más vidékeire kerülnek úgy, hogy az apaállat-ellátást elsősorban az eredeti magpopulációra vagy populációkra kell alapoznunk, a fajta megőrzésének érdekében (**BELSŐ GÉNGYŰRŰ: a kárpát-medencei nukleusz- vagy magpopulációk egymásra épülő rendszere**). Ebben a rendszerben a magyarországi területeken a projektkoordinációs feladatokat és a génmentésbe vont fajták tenyésztésszervezését a *Haszonállat-génmegőrzési Központ (HáGK)*, az utód-magpopulációk kialakítását és fenntartását a *HáGK mellett a Pilsai Parkerdő Zrt. és a programhoz csatlakozó nemzeti parkok* az erre kijelölt telephelyeiken végeznék. Az állományok tartásának helyszínválasztása során alapul az, hogy az állatok lehetőség szerint az eredeti élőhelyükhöz hasonló körülmények közé kerüljenek. A programba később más szakmai szervezetek is bevonhatók.

A tájfajták a program indulásakor a következők: a szarvasmarhafélék közül a mokány és az erdélyi tarka szarvasmarha, a juh- és kecskefajták közül: a gyimesi racka, a kovásznai (vörös pofájú) berke, és az erdélyi szálas kecske, továbbá a baromfifélék közül: az erdélyi tarka pulyka és a bánati lúd. Az itt bemutatott programjavaslat a fajták tekintetében nem lehet teljes körű, ezért a GÉNGYŰRŰ program távolabbi célja az említett fajtákon túlmutató, egyre színesedő, és egyre több fajtát, változatot és típust magába foglaló tenyészetkörök és közös tenyésztő szervezetek létrehozása a Kárpát-medencében. A több országot érintő, kárpát-medencei intézményekre, szervezetekre, tenyésztőkre kiterjedő együttműködések meghatározó szerepet játszanak abban, hogy a mai és az egykori politikai határoktól függetlenül megmentjük meg, kutassuk és hasznosítsuk a még fellelhető tájfajtákat. **A Kárpát-medence egykori állattenyésztési sokszínűségének és hagyományainak egy része, ha más formában is, ma még megmenthető. Jelenleg nem hasznosítás céljából, de bízunk benne, hogy utódaink hasznára. Fentiekhez kérjük a Földművelésügyi Minisztérium elsősorban elvi, másodsorban anyagi támogatását!**

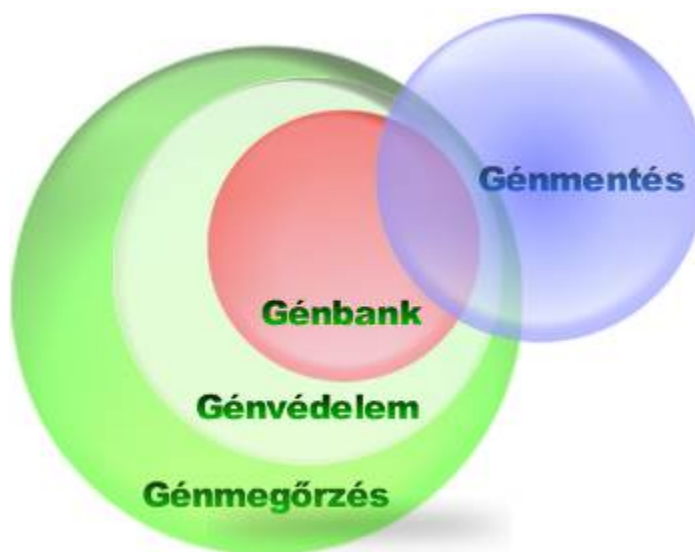

GÉNGYŰRŰ
GENE RING

A GÉNGYŰRŰ kárpát-medencei génmentési program elemeinek rövid ismertetése

1.1. A hazai haszonállat géntartalékok védelmi rendszere

A haszonállat-géntartalékok védelmének fogalmi rendszerét egy e célból 2011-ben „Hagyományos haszonállataink az új évezredben” címmel a Haszonállat-génmegőrzési Központban (HÁGK – akkori nevén: Kisállattenyésztési Kutatóintézet és Génmegőrzési Koordinációs Központ) rendezett konferencia keretében határoztuk meg és pontosítottuk az érintett tenyésztők és tenyésztő szervezetek bevonásával. Az egymásra épülő *génbank* – *génvédelem* – *génmegőrzés* hármasságát a konferencián bevezetett *génmentés* teszi teljessé, egységesítve ezzel a hazai szakirodalomban előforduló, különböző elnevezéseket. A rendszert az alábbi ábra mutatja, amely egyben a HÁGK biodiverzitás konferenciasorozatának logója.

A teljes védelmi rendszer célja a haszonállatok genetikai erőforrásának megőrzése, fenntartása, gyűjtése, védelme, nyilvántartása, és hasznosításának lehetővé tétele a genetikai sokféleség megőrzése érdekében. A haszonállat-géntartalékok védelmi rendszere alrendszerekből, fogalmakhoz kötött *tevékenységi körökből* épül fel, melyek között szakmailag indokolt átjárhatóságot kell teremteni mindkét irányba.

1.2. Az egyes fajtavédelmi fogalomkörök meghatározása és gyakorlati megvalósítása

Génbank (Gene bank)

Célja: a haszonállatok (fajok, fajták, változatok, egyedek) genetikai információk készletének megőrzése. A géntartalékok védelmi rendszerének alapját a génbankok képezik, melyeket állami tulajdonban lévő intézmények őriznek. Módszereik: elsősorban in vitro (laboratóriumi körülmények között mélyhűtve), emellett in vivo (élő állapotban ex-situ) mesterséges körülmények között.

Az in vitro génbankok (szaporítóanyagok – sperma, petesejt, embrió –, DNS- vagy szövetminták) fagyasztásos tárolására egyes intézményekben működő szaporodásbiológiai és molekuláris genetikai laboratóriumok alkalmasak, ezek jelenlegi tevékenysége bővítendő az in vitro génbanki tevékenységgel.

Az in vivo és in vitro mellett meg kell említeni az in libro tevékenységet is, amely a génvédelem többi formája múltjának, jelenének dokumentációja mellett a génbanki tevékenységre is kiterjed.

Az in vivo génbankok létrehozása olyan fajok és fajták esetében szükséges, amelyek:

- szaporítóanyagai ma még nem alkalmasak fagyasztásos tárolásra, vagy ennek technológiája nem kellően kidolgozott (pl. baromfifajok, sertés, nyúl, kecske),

- különösen veszélyeztetett (kritikus) fajták (az összes regisztrált nőivarú egyed száma <1000, és/vagy az effektív populációméret <100),
- parlagi állományként még létező fajták, tájfajták begyűjtésével létrehozott állományok, melyek tenyésztési programjának kialakítása csak központi génbanki rendszerben biztonságos.
- A mélyhűtötten tárolt genetikai anyag kötelező tárolásával párhuzamosan génmegőrzött állományokat is fenn kell tartani annak érdekében, hogy alapja legyen természetes szelekciónak és a génvédelmi tevékenység állományainak is.

Génvédelem (Gene protection) / (Conservation of genetic resources)

Célja a haszonállat fajták génbanki értékű állományainak fenntartása és szaporítása természetes, élő állapotban (in vivo, in situ módszerekkel), a genetikai alapok változása nélkül az eredeti tenyésztési helyen (in situ). Ide tartoznak a tenyésztésben fenntartott fajtatiszta egyedek és állományok, nukleusz állományok, fajtafenntartó állományok.

A géntartalékok védelmi rendszerének második, a tenyésztő szervezetek által irányított és a tenyésztési hatóság nyilvántartásában szereplő szintje. A génvédelem keretében kezelt és tenyésztésben fenntartott fajtatiszta egyedek és állományok a biztonságos génmegőrzés és hasznosítás alapját jelentik. A tenyésztés során csak megtartó szelekció végezhető. Emiatt ezek az állományok támogatásra szorulnak. Fenntartásukban részt vesznek költségvetési intézmények, nemzeti parkok, helyi vállalkozások, családi gazdaságok, a tenyésztési programok végrehajtását a tenyésztő szervezetek irányítják és felügyelik.

Génmegőrzés (Gene conservation) / (Conservation by management on farm)

Célja a megőrzött haszonállatok tovább szaporítása és hasznosítása, árutermelésre, adott esetben haszonállat előállító keresztezésre is használható szaporító és termék-előállító állományok létrehozása a géntartalék-védelem alapvető szempontjainak figyelembevételével. Magában foglalja tehát az állomány eredetiségének megtartását, hasznosítását, helyreállítását (ha szükséges) és létszámának vagy minőségének fejlesztését termelés (élelmiszer, ruha alapanyag, vagy vonóerő) közben.

Megfelelő génbanki és génmegőrzési-tenyésztési háttérrel régi haszonállatfajtáink újra hasznosíthatók a termelésben, kiemelten három területen: (1) Az ökológiai szemléletű gazdálkodásban, és (2) a különleges minőségű, a Kárpát-medencére jellemző hungarikum termékek előállításában, valamint (3) a kulturális értékek hasznosításában és az idegenforgalomban. (Mind a három területen többségében a nemzeti parkok és más intézmények mellett elsősorban helyi vállalkozások és a családi gazdaságok működnek, így ezek támogatásával az őshonos haszonállat-állományok termék előállító célú fejlesztése is megoldható. A támogatott programokba bevonhatók helyi önkormányzatok és kistérségi szervezetek, mellyel egyrészt szociális szempontok is figyelembe vehetők a fejlesztések során, másrészt jellemzően helyi vagy kistérségi termékek előállítása és kereskedelmének kialakítása kívánatos. A génvédelmet folytató gazdák és intézmények egyidejűleg génmegőrző tevékenységet is folytathatnak.

Génmentés (Gene rescue)

A géntartalékok védelmi rendszerének fontos kiegészítő eleme, melynek célja, hogy haszonállataink minden megőrzendő, értékes öröksége (kritikusan veszélyeztetett fajta, tájfajta, típus, változat, egyedi populáció, vagy akár egy-egy rögzült,- jellemző tulajdonság) eredeti formájában fennmaradjon. Módszerei: *Génbanki génmentés*: Magában foglalja a védelem alatt nem álló, veszélyeztetett, értékes génállományok felkutatását és bevitelét génbanki megőrzésbe. *Génvédelmi génmentés*: Magában foglalja az eredeti élőhelyen, természetes körülmények között még fellelhető parlagi állományok felkutatását, a helyszínen in situ védelmét, és adott esetben bevitelét a tenyésztésben fenntartott azonos fajtatiszta állományokba (vérfrissítés), a jellemző, természetes tulajdonságok fenntartása érdekében. *Génmegőrzési génmentés*: Elősegíti, hogy a rendszerben nem szereplő, védelem alatt nem álló genetikai értékek – helyi fajta, tájfajta, fajtaváltozat, fajtatípus – köztenyésztésben maradjanak, önellátásra, illetve árutermelésre (elsősorban helyi piacokon) hasznosíthatók legyenek.

2. A génmentési programok helye a haszonállat-fajtavédelem rendszerében

A *génmentés* a géntartalékok védelmi rendszerének fontos kiegészítő eleme, melynek célja, hogy haszonállataink minden megőrzendő, értékes öröksége (kritikusan veszélyeztetett fajta, tájfajta, típus, változat, egyedi populáció, vagy akár egy-egy rögzült, jellemző tulajdonság) eredeti formájában fennmaradjon. Mintegy 100 évvel ezelőtt bizonyos tájfajták és típusok nagy számban léteztek még a Kárpát-medencében, és ezek egy töredék része a vidéki élőhelyek és a falusi életmód gyökeres átalakulása ellenére a mai napig fennmaradt. A megmenthető és tenyésztésbe vonható egyedek összegyűjtése, nukleusz (génbanki, mag-) állományaik kialakítása és génmegőrzési programjuk kidolgozása azonnali cselekvést igényel ahhoz, hogy a tájfajták és a bennük élő különlegesen értékes tulajdonságok, a hozzájuk kapcsolható életmód és szokások ne tűnjenek el örökre, hiszen már ma is többnyire csak keresztezett egyedek fordulnak elő az eldugott legelőkön és falusi portákon.

Fentiekre talán a legjobb példa a kistestű, úgynevezett *mokány* hegyi marha, amely a Kárpátok állata volt, és 100 évvel ezelőtt még benépesítette a hegyvidék mindkét oldalát. Ezek az állatok mára Erdélyben eltűntek, a székelyföldi gulyákban előforduló, egy-egy barnás színű tehén jelenléte utal csak arra, hogy valamikor elterjedten tenyésztették. A Csíkban, Háromszéken és Kovászna környékén helyi fajtának minősülő, ún. *kovásznai sárgafejű berke*, vagy az *erdélyi szálas kecske* némileg jobb helyzetben van, hatalmas állományaik legelnek a havasi legelőkön, azonban a fajtaazonos apaállatok beszerzése egyre nehezebb, ráadásul az állattartók számára – egy-két kivételtől eltekintve – ez nem is cél.

Az említett tájfajták eredeti, ősi tulajdonságokat mutató egyedei a Kárpátok túlsó nyúlványain maradtak fenn, míg a *mokány* marha változatai Kárpátalján is megtalálhatók még. Ahhoz, hogy a fajták fennmaradjanak, első lépésként és nagyon gyorsan állatgyűjtést kell szervezni, és az összegyűjtött egyedekből tenyészeteket kell kialakítani, az állatok eredeti élőhelyén, hogy az eredeti fajtát tartani akarók ott helyben apaállathoz jussanak. Ezzel párhuzamosan meg kell kezdeni a tenyészetek felszaporítását, majd több tenyészet kialakítását különböző, de az eredeti élőhelyekhez hasonló körülmények között.

A szarvasmarha és a juh tájfajtái mellett pozitív példaként kell említenünk egyes baromfifélék génmentését, amit a gödöllői Haszonállat-génmegőrzési Központ (HáGK) és a régi magyar baromfifajták tenyésztő szervezete, a Magyar Kisállatnemesítők Génmegőrző Egyesülete (MGE) hosszú évek óta végez. Erdélyi gyűjtésből származik a fodros tollú magyar lúdállományok jelentős része és a magyar kacsza fehér és vadas színű változata. A fogolyszínű magyar tyúk állományai hazai, míg a parlagi gyöngytyúk gödöllői génbankja hazai és vajdasági gyűjtés eredménye. Jelenleg a garammenti lúd és a fekete magyar pulyka génmentési programja folyik, de tervezzük a tenyészetekkel nem rendelkező, de itt-ott még fellelhető erdélyi tarka pulyka és a nagyobb számban előforduló bánáti lúd génmentési programját is.

A GÉNGYŰRŰ projekt indítása a már megkezdett együttműködések alapján: Az MGE és a HáGK 2014-ben kapcsolódott a mokány típusú szarvasmarhák összegyűjtésének egyéni kezdeményezéséhez, amit Dobos Attila (Csíksobotfalva) indított. 2013-ban indult az MGE és a HáGK együttműködése dr. Köbölkuti Lóránd homoródalmási állatorvossal, aki az Erdélyre valamikor oly jellemző hosszúsőrű, vagy ahogy a helyiek mondják, szálas kecskét tenyészt és amelynek nukleusz állományát létrehozni igyekeznek. Vele szervezzük az erdélyi tarka szarvasmarha nukleuszának összegyűjtését és kialakítását is. 2014-ben tenyésztési-együttműködési kapcsolatot alakítottunk ki Gáll Leventével Csíkmadarason és dr. Rákossy Zsigmonddal Csíkpálfalván. Az általuk korábban kialakított gyimesi racka ill. kovásznai berke juhállományok nukleusz- vagy magállományként a program keretében fejleszthetők tovább.

3. A GÉNGYŰRŰ kárpát-medencei haszonállat-génmentési programok rendszere, javasolt módszerei és gyakorlati megvalósítása

3.1. A GÉNGYŰRŰ rendszere

Mint említettük, a haszonállat-génmentés célja, hogy haszonállataink minden megőrzendő, értékes öröksége (kritikusan veszélyeztetett fajta, tájfajta, típus, változat, egyedi populáció, vagy akár egy-egy rögzült,- jellemző tulajdonság) eredeti formájában fennmaradjon. A Kárpát-medence vonatkozásában ezt a célt csak nemzetközi együttműködés keretében érhetjük el, melyben kiemelt szerepet kapnak a határainkon túl élő, magyar nemzetiségű szakemberek és tenyésztők.

Az in vivo (élő állapotban) történő *génbanki génmentés* javasolt módszere az, hogy a felderített és összegyűjtött, fajtaazonosnak minősülő egyedekből a Kárpát-medencén belül, az egykori eredeti élőhelyükön nukleusz (mag) tenyészeteket hozunk létre, a kontraszelekción elkerülése és a populáció mielőbbi és minél hatékonyabb felszaporítása érdekében. A szaporítás eredményétől függően az utódokból mielőbb új utódpopulációk létrehozása szükséges a további szaporítás és a génmegőrzési feltételek kialakítása céljából (*Külső Géngyűrű: a Kárpát-medencei nukleusz- vagy magpopulációk párhuzamos rendszere*). Az eredeti nukleusz (mag) populációk folyamatos fenntartása mellett, a fajták hasznosítási formájától és lehetőségeitől függően, a génmegőrzési célú utódpopulációk a Kárpát-medence más vidékeire kerülnek úgy, hogy az apaállat-ellátást elsősorban az eredeti magpopulációra vagy populációkra kell alapoznunk, a fajta megőrzésének érdekében (*Belső Géngyűrű: a Kárpát-medencei nukleusz- vagy magpopulációk egymásra épülő – vertikális – rendszere*). Ebben a rendszerben a magyarországi területeken az utódpopulációk kialakítását és a tenyésztésszervezést a *Haszonállat-génmegőrzési Központ és a Pilisi Parkerdő Zrt.* az erre kijelölt telephelyein végezné. A programba később más szakmai szervezetek és tenyésztők is bevonhatók. **Kiemelten számítunk a hazai nemzeti parkok részvételére a programban, nukleusz állományok kialakításával és fenntartásával.**

A génmentés fenti rendszerét fogja össze a **GÉNGYŰRŰ Génmentési Program**, amely a résztvevők szándéka szerint a kiterjed a teljes Kárpát-medencére úgy, hogy egyidejűleg kialakítja a fajtavédelem teljes rendszerét is a génmentésbe vont tájfajtákra. A tájfajták a program indulásakor a következők: a szarvasmarhafélék közül a mokány és az erdélyi tarka szarvasmarha, a juh- és kecskefajták közül: a gyimesi racka, a kovásznai (vörös pofájú) berke, és az erdélyi szálás kecske, továbbá a baromfifélék közül: az erdélyi tarka pulyka és a bánáti lúd.

A **GÉNGYŰRŰ Génmentési Program** a későbbiekben továbbfejleszthető, illetve több szinten is indítható az alábbiak szerint. A génmentés következő szintje a *génvédelmi génmentés*, ami a hazai génmegőrzési rendszerben már szereplő fajták természetes körülmények között még fellelhető állományainak felkutatását, nukleusz állománnyá alakítását az eredeti élőhelyén, és adott esetben bevitelét vérfrissítésként a tenyésztésben fenntartott fajtatiszta nukleusz állományokba (pl. kárpáti borzderes szarvasmarha, magyar parlagi kecske, magyar lúd és magyar kacsá változatok, stb.) A génmentés harmadik szintje a *génmegőrzési génmentés*, ami elősegíti, hogy a rendszerben nem szereplő, védelem alatt nem álló genetikai, tenyésztési és tartási különlegességek és értékek – helyi fajta, tájfajta, fajtaváltozat, fajtatípus és egyed, továbbá a hozzá tartozó tartásmódok – a köztenyésztésben fennmaradjanak, önellátásra, illetve árutermelésre (elsősorban helyi piacokon) hasznosíthatók legyenek. Feltétele a fajták hivatalos elismertetése, hatósági regisztrációja, közös (nemzetközi) tenyésztő szervezetek létrehozása, a fajták és különleges termékeik helyi védettségének kidolgozása.

Az itt vázolt programjavaslat a fajták tekintetében nem lehet teljes körű, ezért a GÉNGYŰRŰ program távolabbi célja az említett fajtákon túlmutató, egyre színesedő, és egyre több fajtát, változatot és típust magába foglaló tenyészetkörök létrehozása a Kárpát-medencében.

A több országot érintő, kárpát-medencei intézményekre, szervezetekre, agrárvállalkozó tenyésztőkre és a programba bevonható további szakemberekre kiterjedő együttműködések meghatározó szerepet játszanak abban, hogy a mai és az egykori politikai határoktól függetlenül megmentsük a még fellelhető tájfajtákat.

3.2. A Géngyűrű módszere és megvalósítása

A GÉNGYŰRŰ program módszereit és megvalósítását a génmentés 3 szintje szerint vázoljuk azzal a kiegészítéssel, hogy a génmentési szintek egymásra épülnek, tehát esetünkben és jelenleg a génbanki génmentés programja az elsőrendű, és ennek sikere határozza meg a teljes program sikerét is:

1. *Génbanki génmentés:* Magában foglalja a védelem alatt nem álló, veszélyeztetett, értékes génállományok felkutatását és bevitelét génbanki megőrzésbe. Az in vivo (élő állapotban) történő génbanki génmentés javasolt módszere az, hogy a felderített és összegyűjtött, fajtaazonosnak minősülő egyedekből a Kárpát-medencén belül, az egykori eredeti élőhelyen nukleusz (mag) tenyészeteket hozunk létre (*Külső Géngyűrű*). Az eredeti magpopulációk folyamatos fenntartása mellett, a fajták hasznosítási formájától és lehetőségeitől függően, a génmegőrzési célú utód magpopulációk a Kárpát-medence más vidékeire kerülnek úgy, hogy az apaállat-ellátást elsősorban az eredeti magpopulációra vagy populációkra kell alapoznunk, a fajta megőrzésének érdekében (*Belső Géngyűrű*) az eredetihez hasonló élőhelyen.
2. *Génvédelmi génmentés:* Magában foglalja az eredeti élőhelyen, természetes körülmények között még fellelhető parlagi állományok felkutatását, a helyszínen in situ védelmét, és adott esetben bevitelét a tenyésztésben fönntartott azonos fajtatípus állományokba (vérfrissítés), a jellemző, természetes tulajdonságok fenntartása érdekében (projektjavaslatunkban a juh- és kecskefajták: gyimesi racka, kovásznai berke, erdélyi szálas kecske). Feltétele a magpopulációk felszaporítása, és több génbanki értékű tenyészet létrehozása Kárpát-medence szerte (egymásra épülő és párhuzamos tenyészetek rendszerének kidolgozása és működtetése).
3. *Génmegőrzési génmentés:* Elősegíti, hogy a rendszerben nem szereplő, védelem alatt nem álló genetikai értékek – helyi fajta, tájfajta, fajtaváltozat, fajtatípus – köztenyésztésben maradjanak, önellátásra, illetve árutermelésre (elsősorban helyi piacokon) hasznosíthatók legyenek. Feltétele a fajták hivatalos elismertetése, hatósági regisztrációja, közös (nemzetközi) tenyésztő szervezetek létrehozása, a fajták és különleges termékeik helyi védettségeinek kidolgozása.

Az említett fajták tenyészeinek kialakítása és szaporítása nem öncélú tevékenység, bár akkor is törekedni kellene a megmentésükre, ha jelenleg semmi gazdasági hasznát nem látnánk. Ezek a fajták elsősorban a vidékfejlesztési és fenntartási programokban, faluprogramokban, családi gazdaságokban hasznosíthatók, hiszen onnan származnak, és oda valók. Ez a hosszú távú vidéki fenntartható állattenyésztés, az önellátás és az állattartáshoz kötődő helyi gazdálkodási formák megőrzésének alapja.

A több nemzetre kiterjedő kutatási együttműködési tevékenység a program meghatározó eleme. Ha már rendelkezünk megfelelő, és biztonságosan őrzött állományokkal, ezek vizsgálatára kutatási programok is építhetők, gondoljunk itt akár a fajták genetikai vagy a szaporodásbiológiai hátterét és a ritka géneket vizsgáló alapkutatásokra, akár a hasznosítást célzó alkalmazott kutatásokra, a fajták teljesítményvizsgálatára, új fajták kialakítására és keresztezési programokra. De itt is hangsúlyoznunk kell, hogy a génmentés, tehát az állatok gyűjtése, tenyészeik kialakítása és felszaporítása nélkül a génmegőrzési kutatások öncélú tevékenységnek minősülnek.

Az eredeti helyén kialakított nukleusz állományok tenyészállatainak egy része a tenyésztő tulajdona, ezek szaporulatából vásárlással alakítható ki a Kárpát-medence más területén új nukleusz állomány. A projekt támogatásával megvásárolt tenyészállatok magyar szervezet tulajdonába kerülnek, ezek szaporulatából vásárlás nélkül alakíthatók ki új nukleusz állományok.

4. A Géngyűrű program néprajzi vonatkozásai

A program végrehajtása során néprajzi alapokra szükség van, hiszen őshonos állataink nem pusztán megőrzendő génjeiket hordozzák, hanem kultúránk alapjait, sőt máig jelentős részének képviselői is.

A Géngyűrű-program segítségével behatárolt fajták esetében a kutatás néprajzi, történeti valamint kultúr-antropológiai módszer segítségével szükségszerű. Elengedhetetlen továbbá, hogy a fajták jelentőségét, szerepét a történetileg változó gazdasági életben még több helyről, még több aspektusból megismerjük.

Meg kell határozni a néprajztudomány segítségével, hogy a Géngyűrű-program kapcsán kiemelt fajták milyen mértékben szerepelnek egy-egy kisebb közösség gazdálkodásának egészében. Változott-e a tartástechnológia ezeken a területeken, illetve milyen mértékben történt összemosódás. Eszközkészletében autentikus maradt-e vagy átvette az új fajtákhoz kapcsolódó eszközkészlet bizonyos darabjait?

Fontosak a táji leírások az állatok haszonvételét illetően is, valamint annak kutatása, vajon etnikai sajátosságok fellelhetők-e bizonyos fajták szinte reliktumként való fennmaradása, fenntartása, hasznosítása kapcsán.

Meg kell keresni, miért maradtak fenn bizonyos fajták (mokány marha, kovásznai berke, erdélyi tincses kecske stb.) bizonyos tájakon a mai napig. Milyen hagyományok, adott esetben mesterségek, technikák kapcsolódnak ezen fajtákhoz? Jelen kutatással fel kell tárni, vannak-e eltérések a fajtákhoz kapcsolódó tárgyi kultúrában, a folklór valamint a hiedelemanyagban. Ehhez összehasonlító néprajzkutatás is szükséges.

Szükségszerű lehet egy, a néprajztudományon belüli szociológiai – szociál-antropológiai kutatás (pl.: a mokány marha esetében igénytelenségével, hízekonyságával az 1800-as években a szegényebb rétegek szarvasmarhája volt, így a hegységekben dolgozó bányamunkások tartották előszeretettel, ezért tenyésztése ebben az időszakban szociálpolitikai kérdés is volt).

Amennyiben körvonalazható bizonyos fajták táji tagolódása, érdemes néprajzi atlasz keretében ezt valamint a hozzájuk kapcsolódó kulturális hátteret is feltérképezni. / Van-e különbség a belőlük előállított termékekben, kapcsolódik-e elkészítésükhöz sajátos eljárás, illetve tárgy./ A bánáti lúd esetében mivel német telepesek hozták Erdély területére, fellelhetők-e még ehhez kapcsolódó hagyományok akár a népi táplálkozáskultúra területén.

A Géngyűrű-program rávilágít az őshonos állattartás történetileg kialakult területi különbségeire is. Az évszázados tapasztalatokat célszerű felhasználni az új vidékfejlesztési programokban, mert a korábbi állattartás összhangban volt a táji adottságokkal és biztosította az ökológiai egyensúlyt.

5. A program indulásakor együttműködő szervezetek és személyek:

Hazai szervezetek: Haszonállat-génmegőrzési Központ, Gödöllő,
Nemzetstratégiai Kutatóintézet
Pilisi Parkerdő Zrt.,
Magyar Kisállatnemesítők Génmegőrző Egyesülete,

Erdélyi tenyésztők: **Dobos Attila és Mátéffy Eszter**, Csíkcsobotfalva; mokány szarvasmarha
e-mail: eszteratilla@gmail.com

Dr. Köbölkuti Lóránd PhD és Sándor Zsuzsa, Homoródalmás; erdélyi
szálas kecske, erdélyi tarka szarvasmarha; e-mail: lutravetbiolab@gmail.com

Dr. Rákossy Zsigmond Csíkpálfalva; kovásznai berke; e-mail:
zsigi16@yahoo.com

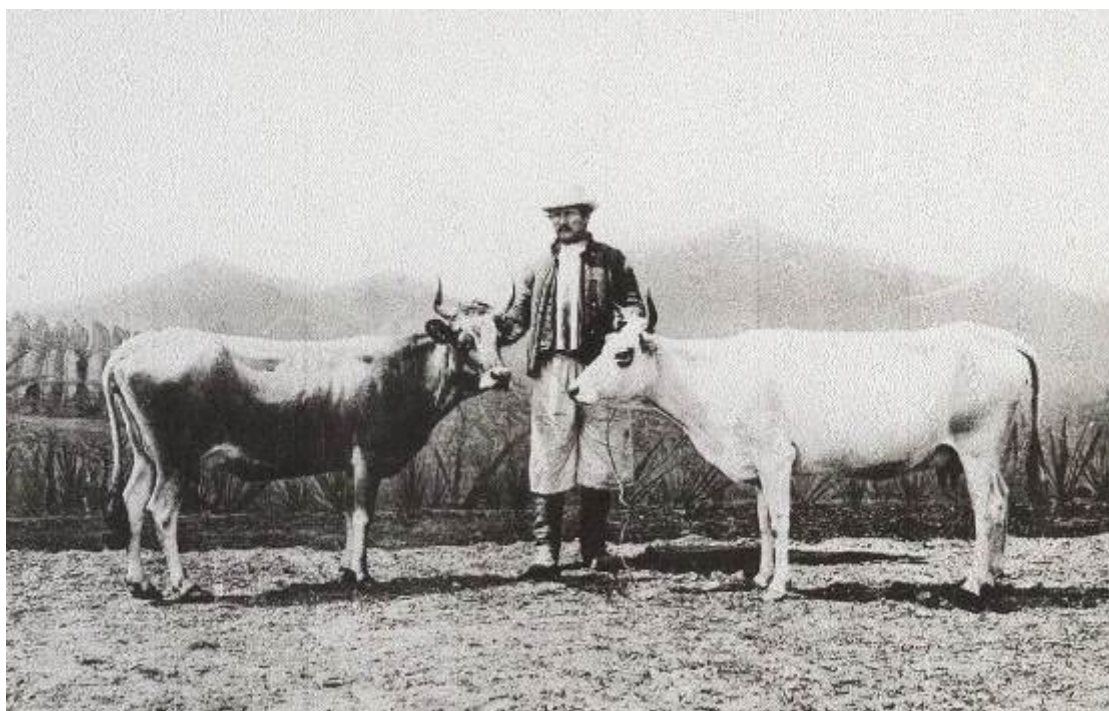
Gáll Levente Csíkmadaras; gyimesi racka; e-mail: levente@malomfogado.ro

LutraVet Biolab; Székelyudvarhely (Odorheiu Secuiesc; Strada Beclean Nr.
58); állategészségügy

Balog Péter, Kápolnásfalu(Hargita), Szokolya(Börzsöny); székely ló, báznai sertés; e-mail: kalibakutya@gmail.com

6. **A kárpát-medencei génmentési programokra javasolt tájfajták, típusok (egyedek, állományok génmentése, nukleusz- vagy magpopulációk kialakítása) – a fajtákat bemutató, szöveg közti képek többsége az eredeti élőhelyen készült.**

- **Mokány szarvasmarha:** A „mokány” vagy „mokanyica” elnevezés eredetileg a Kárpátokra jellemző, kistestű hegyi szarvasmarhát jelölte. A mokány típusú szarvasmarhák a 20. század második felében – a keresztezések és a nagyobb hozamú fajták bevitele miatt – Erdélyben gyakorlatilag eltűntek. A keresztezésekből alakult ki kárpáti borzderes szarvasmarha, melynek génmentési programját néhány éve Magyarországon a Polyán Egyesület kezdte meg, és az – különböző támogatási konstrukciók keretében – ma is folyik. A kárpáti borzderes fajtára és az ősi, mokány típusra jellemző egyedek Kárpátalján (itt tenyésztő szervezete is működik), ill. Romániában, a Kárpátok keleti és déli lejtőin még fellelhetők, azonban a fajtaazonosnak minősíthető nőivarú állatokat, elsősorban a mesterséges termékenyítés széleskörű alkalmazása miatt, többnyire idegen fajtájú spermával termékenyítik. Ez a folyamat a hegyvidéki külterjes tartáshoz alkalmazkodott, azonban lényegesen kisebb hozamú mokány hegyi szarvasmarha típus eltűnését eredményezi már rövid (1-2 éves) távon is. A génmentési cél a fajtaazonos egyedek lelőhelyének felkutatása, az egyedek felvásárlása, összegyűjtése és magállományaik létrehozása a fajta megőrzése és a tenyésztők fajtaazonos állatokkal való ellátása érdekében.

Mokány és riska tehén (MMgM archívuma, 1896)

A Kárpáti borzderes szarvasmarha ismertetése és a mokány marha sajátos jellege:

A fajta a Kárpátok karéjában és a hegylábi területeken alakult ki. Egyes feltételezések szerint a vlach néphez és állattartásukhoz köthető jelenlétük. A fajta eredete azonban a homályba vész. A mai formáját az 1800-as évek közepére-végére nyerte el. A Kárpátokban jelenlévő mokány, riska, busa marhát svájci borzderes fajtájú szarvasmarhákkal keresztezték, mely az eddig viszonylag heterogén állománynak egységes külsőt kölcsönzött. Használatán a svájci borzderessel történt keresztezés nem sokat változtatott. Megtartotta primitív ősi jellegét, a svájci talán csak a tejtermelésén javított. Mint minden ősi fajta, ez is kettős hasznú (tej, hús)

ami kiegészül egy harmadik haszonnal is, az igáztatással mely haszonvétel a szegény ember számára elengedhetetlen volt. Az időjárás viszontagságaival szemben ellenálló, ridegtartásra alkalmas. A kárpáti borzderes fajta a Kárpát-medencében őshonosnak, vagy régen honosultnak tekinthető. Külleme: kis testű, de nem kelti csökött állat benyomását. (marmagassága 110 -135 cm) színe a borzderes fajtára jellemző, nem egységes, barna és szürke szőrszálak keveréke (jellegzetes deres szín). Ha a szürke szőrszálak vannak túlsúlyban, akkor az állat szürkésbarna benyomást kelt, ha a barna, akkor inkább barnás árnyalatú. Egyes egyedek hátán világosabb csík húzódik (szíjjalt hát). Az állatok nagy része rigószájú, mely a száj és az orr körül húzódó fehér sávot jelenti. A hátsó végtagok enyhén kardos állásúak, a szügy nem túl lebernyeges. A fej kissé nagy, de szép vonalú. A szarvak nem mindig szabályos állásúak, a szarvtő világos, fekete véggel, de előfordul a sötét szarv is. A fül belülről hosszú szőrökkel borított. A paták palaszürkék. A primitív fajták kapcsán az emberek manapság egy vad, megközelíthetetlen, nehezen kezelhető állatot képzelnek. A borzderes primitívsége ellenére egy könnyen kezelhető, átengedő természetű szarvasmarha, mely alkalmassá teszi kevésbé hozzáértők számára is a fogatolást, mezőgazdasági munkát. A Kárpátok néhány eldugott településén még a mai napig végeznek ilyen munkát, egy néhány állattal. A mokány fajta a fentiekől eltérően általában egyszínű – barna, sötétbarna vagy fekete –, sok esetben a rigószáj és a szíjjalt hát is hiányzik.

Dobos Attila egyik mokány tehenével (Csíkcsobotfalva, 2014)

Mokány tehén, kb. 4 hónapos bikaborjával (Csíkcsobotfalva, 2014)

Mokány tehén (Vráncai hegyek, 2014)

Vráncsai eredetű növendék mokány bika (Csíkcsobotfalva, 2014)

Mokány hegyi marhák vegyes állományban. Dobos Attila, Csíkcsobotfalva tulajdona (2014)

- **Erdélyi (piros) tarka szarvasmarha** (a magyar tarka korai, erdélyi változata): A magyartarka tipikus kettőshasznosítású fajta, amely egyesíti magában a minőségi tejtermelés és hústermelés iránt támasztott igényeket. A magyartarka épp olyan sajátos terméke a magyar földnek és a magyar népnek, mint a kultúrája. Nagyobb hegyi tarka állományok az uradalmak tenyészállat behozatala és a németajkú telepések révén kerültek a királyi Magyarország területére (XVIII. század). A telepések által behozott állomány szinte azonnal keveredett a helyi fajtákkal, míg az uradalmakból rendszeresen került ki tenyészanyag a környező településekre. A behozott és a meglévő genetikai anyag valamint a magyar rögformáló hatása együttesen eredményezte a magyartarka fajtát. Különösen nagy létszámban és kiváló minőségben tenyésztettek hegyi tarka egyedeket Tolna és Vas megyék területén, itt alakultak ki a magyartarka leghíresebb típusai: a bonyhádi és a vasi tájfajták. A bonyhádi tájfajta (pirostarka) esetén mindenkor nagy hangsúlyt fektettek a jó tejtermelésre, kifejezett tejelő jelleget mutat. A vasi tájfajta (zsemletarka) robosztusabb felépítésével, kiváló izmoltságával elsősorban hústermelésben volt elismert. Erdélyben még fellelhetők a tarka szarvasmarha eredeti fajtabélyegeket mutató, korai állományai Székelyföld-szerte. Különösen szép egyedek találhatóak a Kászonokban, ahol a legutóbbi időkig fajtatásztán szaporították. A kárpátokon túli területeken nem terjedt el, ezért génmegőrzés keretében erdélyi tarka szarvasmarhaként tenyészthető lenne (*Matiuti, 2010*).

Igáztatott erdélyi tarka tehének (Kászonújfalu, 2014)

Erdélyi tarka gulya esti behajtása (Kászonyjakabfalva, 2014)

*Erdélyi tarka tehén Vass Elemér tenyészetéből
(Homoródjánosfalva, 2014)*

- **Gyimesi racka:** A kisázsiai eredetű gyimesi racka (török juh) az erdélyi Kárpátok jellegzetes, még megmaradt magyar állata (sajnos a szebeni és a moldvai racka már elveszett). Elsősorban székely és csángó emberek tartották. A gyimesi racka a rackajuhok csoportjának legnagyobb testű változata. A fajtakör más változataival főleg a vlach pásztorok jártak be környező vidékeket legeltető pásztorkodással. A gyimesi racka bundája vegyes, hosszú lefutású tágan ívelt finomabb pehelyszálakból és durvább felszőrökből áll (ún. szálás gyapjú). Gyapjából még ma is készítenek szőnyeget és a lombos pokrócot, a csergét. Bundájának színe szennyes fehér. A fejen, a simaszőrű lábakon a fekete foltok hol szabályosan (pl. ókula vagy vakisa), de jellemzően szabálytalan elhelyezkedésűek (babos), de folt nélküli egyedek is előfordulnak. A gyimesi rackának létezik teljesen fekete színű változata is. A tágan ívelődő szarv a kosokban kívánatos. Többes hasznosítású fajta. Az erdélyi pásztorok ősidők óta készítik sajátos tejtermékeiket a dús, gazdag havasi legelőkön felnövő állatok tejéből. A tejből gyorsan előállítható zsendicét italként fogyasztják. A tej értékes alkotóiból fehérjében és ásványi sókban gazdag illatos túrókat (orda), valamint zsírban és vitaminokban bővelkedő sajtokat (pl. kaskaval) érlelnek. A gyimesi racka fajtaazonos módon már csak a Gyimesi-, a Kelemen-, a Görgényi- és a Háromszéki havasokban található meg eredeti hazájában, ezért eltűnésének veszélye egyre fokozódik. Szerencsére, néhány magyarországi nyájjal is büszkélkedhetünk, ahol a fajtának a fenntartása mellett annak tejirányú hasznosítása is gazdaságosan megvalósul. A génmentési cél a fajtaazonos egyedek összegyűjtése és magállományaik létrehozása a fajta megőrzése és a tenyésztők fajtaazonos apaállatokkal való ellátása érdekében.

Gyimesi racka állomány Csíkrákos mellett, részben Gáll Levente tulajdona (2014)

Tenyészkos Gáll Levente állományából egy helyi juhással (Csíkrákos, 2014)

Gyimesi rackák Csíkrákos mellett, Gáll Levente állományából (2014)

- **Kovásznai (sárga fejű vagy vörös pofájú) berke:** A cigája vagy berke a Kárpát-medencébe az 1700-as évek során került. Vándorló juhászat révén, nyáron a hegyekben, télen a síkságokon tartották juhaikat. A történelmi változások okozta határzárások miatt a vándornyják egy része nem mehetett át a szorosokon, ezért a cigája változatok egy része elkülönült egymástól. Így maradt fent helyi fajtaként az őshonos cigájánknak a kovásznai sárgafejű változata a Kárpát-kanyarhoz közeli területeken, bár még kutatás tárgya, hogy a kovásznai berke valóban a berkék vagy cigáják fajtaköréhez tartozik-e. Küllemét tekintve az alföldi típushoz áll közelebb, de anyai tulajdonságait illetően annál jobbnak tartják. Kiváló tejelő és ebből következően báránynevelő, valamint jó alkalmazkodó képességének köszönhetően, maradt fent napjainkig is, főleg az erdélyi Kovászna megyében. Sajnos az utóbbi években a mennyiség jegyében elterjedt állattenyésztési szemlélet veszélybe sodorta a fajtát, és ha nem gondolkodunk megfelelően a védelméről, az átkelesztések miatt elvesztenénk. Ezért a kárpát-medencei magyar fajták génmentési-génmegőrzési programjában feltétlen helye van. A génmentési programok indításának indoka az, hogy a fajtabélyegeket még mutató egyedek túlnyomó része már keresztezett, az idegen fajtájú apaállatok egyre szélesebb körű használata miatt. További veszélyt jelent az a felvásárlói gyakorlat, hogy sok esetben akár teljes nyájakat felvásárolnak, így a helyi fajták tenyésztése és szaporítása átmenetileg megszűnik, ami eltűnésükhöz vezet. A génmentési cél a fajtaazonos egyedek összegyűjtése és magállományaik létrehozása a fajta megőrzése és a tenyésztők fajtaazonos apaállatokkal való ellátása érdekében.

Barta Ildikó, a HÁGK tenyésztésvezetője és Dr. Rákossy Zsigmond a Gyimesekben (2014) A háttérben Dr. Rákossy Zsigmond kovásznai berke állománya

Kovásznai berkék vegyes állományban (Gyimesek, Dr. Rákossy Zsigmond tenyésztete, 2014)

Kovásznai berkék vegyes állományban (Kászonújfalu, 2014)

- **Erdélyi szálas kecske:** Feltehető, hogy honfoglaló elődeink a vándorlásuk során kecskét is magukkal hoztak és az itt élő népek kecskéivel történő keresztezéséből alakultak ki az őshonos kecskék. (A *szálas* elnevezés Köbölkúti Loránd javaslata)

„Öreg bácsikat kérdeztem, mondja tata milyen kecske ez? Hát nem látja fiam? Milyen lenne, hát szálas. A fentiek alátámasztására álljon itt egy részlet Sándor Mózes (1886-1983, Homoródalmás) naplójából: 1929. nov.19 – „Kőalján telelek 24 szálas kecskémmel, 17 juhval és 9 millórával”. Szálas kecskét említ Kós Károly is egy Kalotaszegről szóló írásában.” (Millóra: Kriza J. szerint a székelyeknél előhasu juh, egy éves bárány; másképp díszke, düszke.)

A kecsketenyésztésre sokáig rányomta bélyegét az előítélet, a kecsketartást korlátozó rendszabályok. A 18. században törvénybe foglalták, hogy csak szegény ember tarthat kecskét, vagy az, aki egészségileg rá van szorulva a kecsketej jótékony hatására. Ezért nevezték a *szegény ember tehenének*. A törvényi tiltásnak az oka valószínűleg a kecske rendkívüli falánkságában keresendő, hiszen minden növényi eredetű táplálékot megeszik, és ha nagyon elszaporodik, rendkívüli károkat okozhat. (Növendék erdőkben kifejezetten tiltották a legeltetést.) Viszont szaporaságának köszönhető, hogy a szegényebb rétegek is rendszeresen jutottak nagy mennyiségű húshoz.

A parlagi kecske nemesítése Kovárzik Károly nevéhez fűződik, aki 1915-ben Szilágysomlyón, Szentmártonkátán és Nyárasladányon hozott létre törzstenyészetet. Sajnos ezeket a kedvezőtlen gazdasági környezet miatt három év múlva felszámolták. Majd 1943-ban Fáy András Kőkúton és Óhaton az állami uradalmakban hozott létre tenyészeteket, amelyek hasonló sorsra jutottak. 1970-es években néhány mezőgazdasági üzem a magyar parlagi kecskék és import bakok keresztezésével próbálta a nagyüzemi kecsketenyésztést meghonosítani, de a 80-as években felszámolták állományukat. Állományának létszáma rendkívül lecsökkent, ma alig néhány százra tehető. Bár hivatalos tájfajták nem alakultak ki, különbséget tettek a különböző tájak jellemző típusai között. Az Alföldön a fehér színű, suta típust kedvelték, északabbra a szarvált változat terjedt el. A hegyvidékekre a tarka, nagyobb testű kecske volt a jellemző. A parlagi kecske egyik típusa a magyar tincses kecskefajta, amely nevét onnan kapta, hogy a Kárpát-medencében háziasított kecske köztakarójának felsőreit nem köti össze fátyol és kötőszál, így a hosszú szőrszálak tincseket képeznek. Ma már csak eldugott helyeken bukkan fel olykor egy-egy példánya. Az őshonos kecske tejtermelése szélsőséges értékek között változik, a laktációs időszakban 300-500 l lehet. Szilárd szervezetű, jó alkalmazkodó képességű. Hazánkban elterjedtebb a nemesített magyar kecske, amely szerény viszonyok között is jelentős mennyiségű tejet termel.

Erdélyben általában a havasi legelőkön, a juhokkal együtt tartják a kecskét. Az erdélyi tájfajta megőrzése és magpopulációinak kialakítása mindenképpen indokolt. Erdélyben is egyre inkább elterjedt az import bakok behozatala, rendkívüli módon veszélyeztetve a fennmaradt állományt. Egyre ritkábban találni olyan, még az ősi jellegeket hordozó, példányokat, amelyek vérében ne csordogálna a szánentáli vagy alpesi bakok genetikája. Az erdélyi tájfajta egyik viselkedésszerű jellegzetessége, ha teheti, akkor a növények csúcshajtásait fogyasztja, vagy, ahogy a helyiek mondják „az esze az ágak hegyén jár”. A szánentáli bakokkal való keresztezés eredményeképpen az erdélyi tájfajta elveszti ezt a nagyon fontos tulajdonságát, a földről legel. Erdélyben sok helyütt azért tartották a kecskét, hogy a bokros, ciheres legelőket rendben tartsa. A szánentáli bakokkal való keresztezés oda vezetett, vezethet, hogy a „feljavított” egyedek nem fogyasztanak számos cserjét, bokrot, csökkenve így tejüknek biosz tartalma, elveszítve azon rendkívül értékes tulajdonságukat, hogy „tejük ezer féle növény eszenciája”. Az alpesi bakokkal való „nemesítés” érzékenyebbé tette az erdélyi tájfajtát a sajtos nyirokcsomó-gyulladás kórokozójával szemben. Ékesen bizonyítva azt, hogy az idegen, nem kárpát-medencei honosulású genetika csak ronthat az erdélyi kecskeállomány amúgy sem túl biztató állapotán.

A magyar parlagi kecskéhez hasonlóan az erdélyi szálas kecske is számtalan színváltozatban fordul elő, a magpopulációk felszaporításával a fontosabb színváltozatok (*fehér, fekete, szürke, barna*) önálló fajtként is továbbtenyészthetők.

Erdélyi szálás kecskék (Homoródszentmárton, 2013.)

Erdélyi szálás kecske (Homoródjánosfalva, 2013.)

Dr. Köbölkuti Lóránd és erdélyi szálás kecske állományának egy része (Homoródalmás, 2014)

Erdélyi szálás kecskeállomány részlete Homoródalmás mellett. Az állomány egy része Dr. Köbölkuti Lóránd tulajdona (2014)

- **Székely ló:** A székely határőrizet során, a székelység kezén kialakult ill. fennmaradt ősi parlagi kisló típus, az ősi magyar parlagi ló megfelelője, a török hódoltság során török és arabos lovakkal nemesedett harci ló jellegű kisló. Nagyon sok történeti dokumentum említi az erdélyi és székely lovakat, mint egész Európában nagyra becsült hátslovakat, ezek keleti lovak leszármazottaiként számon tartott, kiváló harci lovak voltak. Gazdasági és geopolitikai változások következtében, az elmúlt kb. 150-200 évben átalakult a Székelyföldi lótarthatás és lóhasználat, a lovakat erdőkitermelésben, mezőgazdasági munkák során, és fuvarozásban alkalmazták elsősorban, hátsló szerepük visszaszorult. A hosszútávú közúti szállítást gépesítését megelőzően ill. azzal még párhuzamosan is, az utak jellegzetes szereplői voltak a székely kóboros szekerek, amint deszkával, borvízzel, fazekas áruval megrakodva rótták Erdély tájait, messze földre eljuttatva portékáikat, miközben a kicsi székely lovak abrak nélkül, kitaróan húzták hegyen-völgyön keresztül a gazdáik nehéz szekereit.

Eredeti formájában visszaállított székely kóboros szekér – Balog Péter tulajdona

A II. Világháborút megelőzően még létezett törzskönyves állomány Erdélyben, a hucul kisló tenyésztése során köztudottan felhasználtak székely lovakat is. Az utolsó nagyobb átfogó tanulmányt, 1943-ban Hankó Béla jegyezte a fajtával kapcsolatban, „Székely lovak” címmel, amiben a három ismert kisló típust, hucul, békási és székely lovakat hasonlítja össze, mindeközben az Ő vezetésével, a hadsereg számára több száz lóból vásároltak alkalmas egyedeket, ahol méreteket is vettek a felvonult lovakról, elsősorban ezekből az adatokból tudjuk, a székely ló méreteit, jellegzetességeit ill. különbözőségeit a másik két típushoz képest. Hankó Béla is felhívja a figyelmet arra a veszélyre, hogy a különböző fajták bekeresztezéseivel el fog tűnni ez az értékes ősi ló típus. Sajnálatos módon a II. világháború után, nagyon sok lovat hurcoltak el a Kárpátokon túlra, továbbá a megmaradt állománynál sem figyeltek a típus fajtaazonos tenyésztésére. A rendszerváltást követően, a tendencia még tovább romlott, a külföldről behozott hidegvérű lovak térnyerésével, még inkább háttérbe szorultak a kislóvak, és egyfajta státuszszimbólummá vált a ”nehéz” ló tartás. A fajta jelenlegi helyzetében még megmenthető lenne. Szegényebb vidékeken, nagyobb városoktól messzebb eső területeken még megtalálható a típus megfelelő számban, alapot adva egy tenyésztési program beindításához.

A fajta kiváló belső és küllemi, alkati tulajdonságai, alkalmassá teszik hobbi lovagláshoz, lovasíjásathoz, hagyományörző huszár lovaknak, illetve a könnyű tartásuk miatt, családi gazdaságok univerzális lovaként is tökéletesen beválhatnak.

Fiatal kanca, Gyimesfelsőlok 2014 (Balog Péter felvétele)

4 éves fakó kanca Kápolnásfalu (tul. Balog Péter)

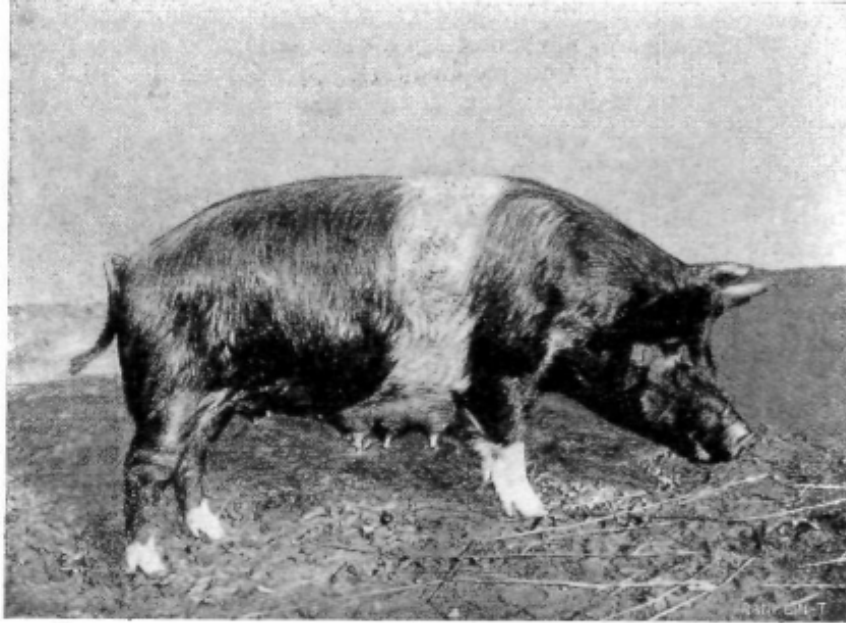
A székely ló általános jellemzői: 125-147 cm közötti marmagasság, emeltebb far, izmos nyak, hosszú derék, arányos fej, a hucul lóhoz képest kicsit arabosabb jelleggel, kicsi mozgékony fülek, jellegzetes „baltavágású” mar, kicsi kemény paták, izmos nyak, a jegyesség is előfordul a fajtánál, de jellemző színek a pej sötétebb árnyalatai, a fakó (ritka és értékes színnek számít), a szürke is jellemző szín volt az arabos lovak hatásának következtében. Összességében arányos ló benyomását keltik a szemlélő számára és anatómiai felépítésük, kiváló idegrendszerük alkalmassá teszik őket univerzális lóként való megfelelésükhöz.

Irányított párosításból született csikó Csíkszentimrén – Mereklye egyesület tulajdonában

Célok között szerepelnek: állomány felmérő kutató utak, törzs kancaállományok kialakítása Székelyföld és Magyarország különböző helyszínein, fedező mének felállítása, törzskönyvezés megvalósítása.

-Báznai sertés: 1870-es években tenyésztette ki egy Ehrlich nevezetű szász gazda Báznában(Erdély), első körben Berkshire kant keresztezett, Mangalica kocával, később a Yorkshire fajtát is belevonták a tenyésztésbe.

39. ábra. A szászok sertése (a báznai) Nagyküküllő megyéből.
„A sertés Magyarországon” című munkám számára készült és a Franklin-társulat által átengedett eredeti felvétel után.

Dorner Béla könyvéből

A báznai sertést ugyanúgy legelőn tartották, mint a mangalicát, jól bírta a szabadtartást. Kiválóan egyesíti magában a kétféle sertés (hús-és zsírsertés) előnyeit. Nagyküküllő menti, filoxéra járványtól elpusztult szőlőültetvények helyén, sertés tenyésztésbe fogtak a szász gazdák, ezáltal sok családot megmentve a nyomortól. Kezdetben brassói és szebeni szalámigyárak voltak a legnagyobb felvásárlói a fajtának. Később egész Erdélyben elterjedt és népszerű lett a Báznai sertés, hívták még „szász” disznónak és „ölyves” disznónak is, mintázatára utalva.

A háború után az elszakított erdélyi területeken maradt meg az állomány jelentős része, a magyarországi megmaradt populáció mérete nem volt jelentős. Az Erdélyben maradt állományt később gyakorlatilag teljesen felhígította az intenzív húsfajtákkal történő keresztezések. Mostanság az elmaradottabb vidékeken lehet fellelni típusos példányokat, ill.

különbéle állat piacokon lehet találkozni a fajtával. A kellemes hús és zsír arány és a szabadtartásra alkalmas mivolta miatt, a mangalica sertés mellett további alternatíva lehet.

Báznai tenyészet, Tordán(Erdély) 2014

Célok között szerepel törzsállomány(anyadisznók) kialakítása és a fajta tiszta vérben való tenyésztése.

- **Tarka erdélyi pulyka:** Eredetileg a Duna-Tisza közén terjedt el a magyar pulyka. Fekete és fehér színben tenyésztették. Idővel a fekete színváltozat száma nagyon lecsökkent és a 19.-20. század fordulójára a fehér színváltozat került túlsúlyba. A fehér magyar pulykát később a mexikói fehér pulykával nemesítették a testsúly növelése érdekében. Sajnos a magyar pulyka eredeti változatai ma már alig lelhetők fel.

Erdélyben, a Mezőségen és a Székelyföldön, egészen a Gyimesekig, a mai napig jellemzően előfordul a magyar parlagi pulykák egy változata, mely fehér alapon általában fekete vagy barnás tarka, melynek így feltehetően az intenzív tenyésztéssel az alföldi területekről időközben eltűnt fehér magyar pulyka egy helyi változata. Fentiek alapján génmentési programba vonása mindenképpen indokolt.

Tarka erdélyi pulyka (Zetelaka, 2003.)

Tarka erdélyi pulyka (Fenyőkút, 2005.)

Tarka erdélyi pulyka (rézpulykák között) (Székelyudvarhely, 2014)

- **Bánáti lúd:** Erdélyt és a Bánságot Európa azon kevés országai köze sorolják, ahol ludakat nagy számban tenyésztnek. A bánáti lúd nagy egyedszámú, többségük fehér színű. Sajnos nem nyilvánították önálló fajtának, jó tulajdonságai ellenére sem. A gácsérok testtömege 5–7 kg, a tojóké 4–5 kg. Éves tojáshozamuk 20–30 db. Nagyon jól legelnek. A Bánság déli részén, a Duna árterületén található a bánáti fodros tollú lúd közel 5000 példányban (2009). Ezt a fajtát (németül Lockengänse) szintén a német telepesek hozták be. Testtömege 4,5–5,0 kg, tollazata szürkésfehér (Matiuti, 2010). A tájfajták magpopulációinak kialakítása és génmegőrzési programjuk kidolgozása sürgős feladat, amit a Temesvári Egyetem szakembereivel közösen tervezünk.

Bánáti lúd (Temesvár környéke, 2013.)

7. Jelenleg folyó, az FM Állami Génmegőrzési Feladatok pályázati forrása keretéből finanszírozott hazai génmentési programok, melyek közvetlenül kapcsolódhatnak a GÉNGYŰRŰ-höz

- Kárpáti borzderes szarvasmarha (kutatási programban védett fajtaként) – Debreceni Egyetem, Polyán Egyesület
- Kovásznai sárgafejű berke (kutatási programban védett fajtaként) – MAJUSZ
- Magyar parlagi kecske (védett fajtaként) – MAJUSZ
- Magyar óriás nyúl (védett, de nem támogatott fajtaként) – MÓE
- Garam-menti (lévai) lúd (kutatási programban védett fajtaként) MGE – HÁGK
- Fekete magyar pulyka (kutatási programban védett fajtaként) MGE – Debreceni Egyetem

8. Záró gondolat:

A kárpát-medencei nemzetközi, intézményekre, szervezetekre, agrárvállalkozó tenyésztőkre és a programba bevonható további szakemberekre kiterjedő együttműködések meghatározó szerepet játszanak abban, hogy a mai és az egykori politikai határoktól függetlenül megmentjük, kutassuk és hasznosítsuk a még fellelhető haszonállat-tájfajtákat. Elhivatott szakemberek együttműködése esetén ***a Kárpát-medence egykori állattenyésztési sokszínűségének és hagyományainak egy része, ha más formában is, ma még megmenthető. Jelenleg nem haszonszerzés céljából, de bízunk benne, hogy utódaink hasznára!***

Fentiekhez kérjük a Földművelésügyi Minisztérium elsősorban elvi, másodsorban anyagi támogatását!

